1. NOVINE A3.qxp_29,7x42 13/09/21 13:18 Page 1

OMLADINSKE RADNE AKCIJE – DIZAJN IDEOLOGIJE

Omladinske radne akcije u vizualnim medijima

Fotografija s gradnje pruge *Šamac – Sarajevo*, autor Milan Pavić, 1947., privatni posuditelj.

Izložba ***Omladinske radne akcije – dizajn ideologije*** istražuje fenomen kulture i dizajna omladinskih radnih akcija te odnose politike, ideologije i (popularne) kulture u tom premalo obrađenom segmentu povijesti socijalističke Jugoslavije. Izrasle iz masovnih projekata obnove zemlje po svršetku Drugog svjetskog rata, omladinske radne akcije (ORA-e) s vremenom su postale jedan od standardnih rituala inicijacije mladih u socijalističko društvo, poput sletova povodom Dana mladih, uručivanja štafete Josipu Brozu Titu ili članstva u pionirima. ORA-e su se održavale diljem zemlje sve do potkraj 1980-ih, a često su bile vezane uz obilježavanje lika i djela pojedinih narodnih heroja ili heroina, npr. Ive Lole Ribara i drugih, čime su doprinosile sveukupnoj konstituciji jugoslavenskog državnog (vizualnog) identiteta.

Kao i mnogi drugi društveni fenomeni, nastanak i razvoj omladinskih radnih akcija obilježen je Drugim svjetskim ratom te njegovim ishodom koji donosi teritorijalne, društvene i političke promjene na području Jugoslavije. Novo društvo – komunističko, socijalističko i federativno ustrojeno, tražilo je nove društveno-političke modele obnove i razvoja, kao i simbole koji će ih predstavljati i promicati. Brojni su bili tokovi odašiljanja informacija koji su posredovali poruke novog poretka. Upravo stoga razvoj radnih akcija, kao i uz njih vezanu produkciju grafičkog dizajna i vizualnih komunikacija, možemo pratiti u ritmu razvoja i promjena društvene stvarnosti.

Proteklih 15 godina u Hrvatskoj ali i u drugim državama bivše Jugoslavije niz radova, istraživanja, događanja, izložaba i publikacija obrađuje vrijeme zajedničke jugoslavenske prošlosti (1918–1945–1991.) tematizirajući ukupnost i fenomenologiju tog razdoblja ili pojedine segmente interesa. Takvi projekti dokumentiraju, uspostavljaju kontinuitet, unose sustavnosti, re/interpretiraju i re/valoriziraju prošlost dajući okvir specifičnim temama poput ove kojom se bavimo: dizajnom za omladinske radne akcije.[1]

Referentni za sagledavanje teme su, naravo i znanstveni članci te knjige o radnim akcijama.[2] U tu grupu radova ulazi i knjiga Reane Senjković

| Muzej Đakovštine, Đakovo | 23.09. – 08.11. 2021. |

1. NOVINE A3.qxp_29,7x42 13/09/21 13:18 Page 2

*Svaki dan pobjeda: kultura omladinskih radnih akcij*a (Institut za etnologiju i folkloristiku – Srednja Europa, Zagreb, 2016.) u kojoj autorica podastire analitičku kulturnoantropološku studiju fenomena radnih akcija, dotičući se njihovih različitih segmenata, komparativno analizirajući i predočujući primjere iz književnosti, filma, popularne kulture, domaćih i stranih medija uz svjedočanstva bivših akcijaša te dio koji obrađuje ulogu stranih sudionika na akcijama. Knjigu Reane Senjković možemo čitati kao opsežan uvod kataloga izložbe *Omladinske radne akcije – dizajn ideologije*.

Usporedno s porastom zanimanja za volonterski rad, javlja se danas nov interes za prikazivanje i vrednovanje principa rada na nekadašnjim dobrovoljnim omladinskim radnim akcijama.

Ova izložba prilog je poznavanju djelovanja omladinskih radnih akcija koje su trajale više od 40 godina u uvjetima brojnih društvenih promjena kroz vizualnu kulturu koja ih je promicala. Vjerujemo li barem malo u to da je ponavljanje majka mudrosti, možemo učiti i iz povijesti omladinskih radnih akcija, pokušati uočiti razloge koji nas pokreću i motiviraju da radimo s drugima za dobrobit šire zajednice, ne samo za vlastitu. Doprinos temi je prikaz brojnih djela primijenjene umjetnosti koja govore o načinima komuniciranja koji su više ili manje uspješno vodili željenom cilju: okupljanju omladine u dobrovoljnom (fizičkom i intelektualnom) radu.[3]

Vizualna kultura kroz povijest omladinskih radnih akcija

Organizirana i radnim zadacima povezana aktivnost mladih ljudi – omladine – koja će se kasnije strukturirati u tip djelovanja nazvan dobrovoljne omladinske radne akcije – počinje još za Drugog svjetskog rata (1941–1945.). Tada su osnovane radne jedinice sa zadacima pozadinske pomoći ljudima na fronti ili civilnom stanovništvu: prenošenje ranjenika, kopanje rovova, sanacija, gradnja ili rušenje mostova, cesta i zrakoplovnih pista, izrada skloništa za izbjeglice, branje povrća, voća i usjeva, obnova porušenih kuća i mjesta.

Osim neposrednom agitacijom kroz tijela omladinskog pokreta, za okupljanje mladih na radne akcije korištena su raznovrsna propagandna sredstva. Od početne promidžbe zasnovane tek na tiskanim i šapirografiranim materijalima, dugovječnost radnih akcija rezultirala je bogatom i šarolikom produkcijom oblikovanja grafičkih mapa, plakata, letaka, brigadnih novina, razglednica, knjižica, iskaznica, priznanja, diploma, prigodnih poštanskih markaka, stručnih publikacija...

Svaka radna akcija, ali i većina brigada, imala je svoj znak ili logotip na medaljama, amblemima, značkama, odličjima. Književna djela i istraživanja na temu radnih akcija također su likovno oblikovana, u povodu obljetnica tiskane su posebne, luksuznije opremljene knjige ili monografije. Za omladinske radne akcije skladana su djela ozbiljne i popularne glazbe, dizajnirane omotnice singl i LP izdanja. Snimani su filmovi: edukacijski, dokumentarni, igrani. Za akcije koje su trajale više godina zaredom gradila su se i opremala cijela naselja. Šivane su brigadne zastave, proizvodila se odjeća i obuća, narukavne tekstilne oznake. Domaći umjetnici i dizajneri su stvarali, tiskare i tvornice proizvodile.

Plakat, *The People's Youth of Jugoslavia Invites you to Participate in the Construction of the High-way of Fraternity and Unity Beograd – Zagreb*, V. Kostić, 1949, Muzej Jugoslavije, 1456.IV 4-135. / Plakat, *Narodna omladina Jugoslavije*, autor nepoznat, Beograd, 1958., Muzej Jugoslavije, 1459.IV 4-138

1 *Socijalizam i modernost; umjetnost, kultura, politika 1950.–1974.* (grupa autora, Muzej suvremene umjetnosti Zagreb, 2011., nakladnici Muzej suvremene umjetnosti i Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, urednica Ljiljana Kolešnik, 2012.), *Jugoslavija 1918.–1991.* (kustosica i koncepcija Ana Panić, Muzej istorije Jugoslavije, 2012.), *Refleksije vremena 1945.–1955.* (koncepcija i izbor Jasmina Bavoljak, Galerija Klovićevi dvori, 2012.), *Nikad im bolje nije bilo? Ritam života i Ritam godine – šetnja kroz svakodnevnicu u YU, 1950–1990.* (autorica izložbe Ana Panić, Muzej istorije Jugoslavije, 2014.), izložba '45. (grupa autora, Hrvatski povijesni muzej, 2016.), *Drugarica à la mode – odijevanje i moda u Zagrebu od 1945.–1960.* (Ante Tonči Vladislavić, Muzej suvremene umjetnosti Zagreb i Muzej istorije Jugoslavije, 2011.), *Jugoslavenski omladinski tisak kao underground press: 1968–1972.* (Marko Zubak, Galerija Galženica, 2012.), *Dizajn za novi svet* (autori projekta Koraljka Vlajo – MUO i Ivan Manojlović – MIJ, Muzej istorije Jugoslavije, 2015.).

2 Tatjana Šarić i Marijana Jukić, *Prilog proučavanju povijesti omladinskih organizacija na temelju fonda Republičke konferencije Socijalističkog saveza omladine Hrvatske (1942–1990)*, Arh. Vjesn. 56 (269-288), Hrvatski državni arhiv, Zagreb; Andrea Matošević, *Omladinske radne akcije i odmaci iz iskustva akcijaša*, Sveučilište Jurja Dobrile, 2015; Muhamed Nametak, *Uloga omladinskih radnih akcija u stvaranju socijalističkoga društva u Bosni i Hercegovini 1945.– 1952. godine*, Institut za istoriju, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, 2014; Slobodan V. Ristvanović, *Novi Beograd – graditeljski poduhvat veka*, Kosmos, 2009; Slobodan V. Ristvanović, *To su naših ruku dela*, Kosmos, 2014.

3 *Omladinske radne akcije*, Palata Srbija 2011; *Omladinske radne akcije u Beogradu*, Dom omladine 2014; *Pruga mladosti*, salon Glavne železničke stanice 2016, Leskovac. Od 2013. godine Grad Zabok sudionik je projekta *Mladi na djelu – Trans-nacionalna inicijativa mladih: omladinske brigade* (Društvo Naša djeca Zabok, Volonterski klub i udruga Društvo širenja uporabnih znanj iz Krškoga).

4 Uvodni tekst Reane Senjković u katalogu izložbe *Omladinske radne akcije – dizajn ideologije*, Kultura umjetnosti, 2017.

5 „Udarničke značke dodjeljivane su najboljima. Pripadnici partizanskih bataljona, a kasnije JNA, također su dolazili na omladinske radne akcije. Njihova odličja su se dijelom slova ili oznake razlikovala od znački civilnih udarnika. Nošenje značaka bilo je dozvoljeno tijekom cijelih akcija, kod vojnika tijekom povratka na vojni rok." Krunoslav Mikulan i Emil Smutni, *Partizanska vojska i Jugoslavenska armija, 1941.–1953., odore i znakovlje socijalističke Jugoslavije, Knjiga prva*, nakladnik: Despot Infinitus d.o.o., Zagreb, 2016., str. 361, 362.

6 *Album kontakt-kopija Autoput 1959–1961*, inv. br. 79053/1-815, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb.

7 Reana Senjković, *Svaki dan pobjeda: kultura omladinskih radnih akcija*, Institut za etnologiju i folkloristiku – Srednja Europa, Zagreb, 2016., str. 28, 230.

1. NOVINE A3.qxp_29,7x42 13/09/21 13:18 Page 3

U prvoj (ratnoj) i drugoj fazi (1946–1951.)[4] omladinske radne akcije bile su važan alat stvaranja jedinstvenog jugoslavenskog identiteta, a politička propaganda posredovana vizualnim komunikacijama jedna od metoda realizacije. Tiskani materijali proizvedeni u tom razdoblju trebali su biti nositelji jasne, uvjerljive, učinkovite i razumljive poruke.

Fotografije snimane na omladinskim radnim akcijama, za potrebe tiska ili dokumentacije, važna su svjedočanstva na mjestima gdje nedostaje druge građe. Na njima su zabilježene situacije u kojima, uz prizore rada ili odmora, vidimo i detalje poput ordena te medalja koje su brigadiri nosili na uniformama.[5] Iz nekoliko zbirki kontakt-kopija staklenih negativa doznajemo da su, još početkom 1960-ih, pored kratkih filmskih žurnala, stakleni negativi korišteni za prikaz prije kinoprojekcija.[6] Fotografiji je obično pridružen opis lokacije i radnje, no ime fotografa nije uvijek naznačeno.

U poratnim godinama ORA je bila mjesto obnove i izgradnje, no potrebe omladine mijenjale su se s promjenama u društvu. Retorika i organizacijska struktura radnih akcija koja je djelovala 1950-ih nije više mogla biti učinkovita krajem 1960-ih i tijekom 1970-ih, naročito u svjetlu kulturnopolitičkih događanja poput studentskih demonstracija u Beogradu, Zagrebu, Prištini, Ljubljani i Sarajevu (1968.) te Hrvatskog proljeća (1970.), pokreta kojem su se masovno priklonili brojni intelektualci i studenti. Diljem zemlje niču izdanja omladinskog tiska – zagovornika studentskog pokreta – opremljena novim, nestandardnim grafičkim formama u skladu s novim sadržajima. Zahtjevi za liberalizacijom, za većom slobodom tiska i kulturnog života te demokratizacijom mogli su se zaustaviti tek privremeno. Takva događanja bila su jedan od argumenata za novo jačanje omladinskih radnih akcija, uz intenzivirano primanje mladih u Savez komunista. Radne akcije tako su postale jedan od načina saniranja nastalog stanja.

Ulazimo tako u zadnju fazu radnih akcija koju Srećko Mihailović i Reana Senjković navode kao doba reafirmacije dobrovoljnog omladinskog rada, fazu koja traje od 1968. do kraja održavanja akcija. Faza je to u kojoj slabi interes omladine za odlazak na radne akcije. Usporedno s time programi koji se događaju u slobodno vrijeme, kao i dizajn plakata, iskaznica brigadnih novina i biltena postaju bliži mladima. Reana Senjković u svojoj knjizi[7], ali i u predgovoru ovog kataloga, daje opširan popis pop, rock i novovalnih grupa koje su nastupale na omladinskim radnim akcijama: od Bijelog dugmeta (na akciji Kozara ’76.) do Parnog valjka, Filma, Prljavog kazališta tijekom 1980-ih.

Upravo 1970-ih i 1980-ih dolazi i do likovnih te značenjskih pomaka u žanru političkog plakata, vidljivih u radovima brojnih jugoslavenskih dizajnera ili dizajnerskih kolektiva: Mihajla Arsovskog, Grafičke radionice SKC-a, Branislava Dobanovačkog, Mladena Galića, Matjaža Vipotnika, Miljenka Licula, Ranka Novaka, Stipe Brčića, Borisa Ljubičića, Branka Gavrića, Ivana Doroghyja, Novog kolektivizma i mnogih drugih, što se dijelom može pratiti u estetici produkcije plakata namijenjenih radnim akcijama.

Utjecaj omladinskog tiska, često ostvaren u tehnički skromnim uvjetima, donosi niz zanimljivih rješenja brigadnih listova: *ORA Sava, Sava 71, Magistrala 1066, Naš trag, Special 220*.

Unatoč svega, radne akcije nisu se organizacijski uspjele prilagoditi razvijenijim društvenim uvjetima, kada mlade više nije ispunjavao zajednički rad ili osposobljavanje za jednostavne poslove. Od više desetaka tisuća brigadira za vrijeme velikih akcija, osamdesete donose podatke da savezne radne akcije ne dosežu broj polaznika radnih akcija na izgradnji dionica manjih pruga. U doba oourizacije (osnovna organizacija udruženog rada) i radne akcije su trebale iz projekta financiranog državnim sredstvima postati samofinancirane. No, većina ideja ostala je u zraku. Kao da nikome nije bilo jasno što s nekvalificiranom ali i prekvalificiranom mladom radnom snagom – je li ORA mjesto na kojem se educira kroz rad ili bi pojedine akcije trebale biti manje (s privredom umrežene) radne organizacije kojima su obrazovanje i politički odgoj usputna aktivnost.

> Možemo zaključiti da je tijekom nekoliko desetljeća kontinuiranog održavanja ORA stvoren bogat korpus grafičkog i drugog vizualnog materijala, od agit-prop plakata do raznovrsnih znački, čija je izvedba varirala od dizajnera do dizajnera te od zemlje do zemlje gdje su se ORA-e odvijale.

Za Omladinske radne akcije dizajnirali su mnogi: Franjo Mraz, Marijan Detoni, Ivan Picelj, Boris Dogan, Mihajlo Arsovski, Mladen Galić, Matjaž Vipotnik, Branko Gavrić, Ivan Doroghy, Breda Beban, Diana Sokolić... Pored dizajna važan svjedok vremena je i fotografija, a snimali su mnogi: od Milana Pavića za prvih velikih radnih akcija 1946., do Borisa Cvjetanovića pred njihov kraj 1987. godine. Među hrvatskim studentima – umjetnicima/ brigadirima nalazimo ugledna umjetnička imena poput Dušana Džamonje, Ferdinanda Kulmera, Vlade Kristla, Belizara Bahorića, Zdenka Venturinija i Miljenka Stančića. Na temu radnih akcija stvarali su već spomenuti Franjo Mraz, Frane Cota, Kosta Angeli Radovani, Mladen Veža...

Vizualna komunikacija ORA dijelom se zadržavala u standardiziranim prikazima zajedničkih jugoslavenskih mitova, a dijelom je bila otvorena za avangardne iskorake u skladu s autentičnim (sub)kulturama mladih, bliskih zapadnim kontrakulturnim i alternativnim strujanjima, no uvijek je bila u službi veličanja radničkih i (nekoć) ratničkih pothvata. Svjedoči to o sposobnosti politike socijalističkog samoupravljanja da apsorbira različite identitete i učini ih vlastitima.

Istraživanje i prikazivanje ove teme doprinosi boljem i točnijem razumijevanju uloge mladih u privrednim i kulturnim politikama SFRJ te odnosima političkih elita prema njihovom pretpostavljenom podmlatku, iz čega će se, nadamo se, moći izvući univerzalne spoznaje o političkom obrazovanju i emancipaciji mladih. S druge strane, pokušat ćemo rasvjetliti i žkako su se dizajn i dizajneri ponašali u tom vrlo specifičnom području vizualne proizvodnje, organiziranom prema točno određenim pravilima koja su s vremenom sve češće i češće kršena. U konačnici, dizajn i vizualna kultura ORA legitimna je sastavnica tradicije hrvatskog i regionalnog dizajna koja igra određenu ulogu u kolektivnom imaginariju prošlosti. Zahvaljujući tome možemo čitati znakove tog vremena i bolje razumjeti prošlost, ali i sadašnjost.

Sanja Bachrach Krištofić

Knjiga, *ORA Sava: naših dvadeset pet godina*, urednica Radmila Zdjelar, dizajn Mihailo Arsovski, izdavač: GK SSOH Zagreb, 1984., privatni posuditelj.

Singl-ploča, *Svijet moj koliko i tvoj*, Arsen Dedić, Ivica Bobinec, filmska glazba, *Pjesma rastanka*, melodija iz iz filma "Svijet moj koliko i tvoj", *Hej, haj brigade*, melodija iz filma iz filma "Ho-ruk", redatelj: Vladimir Rostohar, izdavač: Jugoton, SY-22876, 1975.

1. NOVINE A3.qxp_29,7x42 13/09/21 13:19 Page 4

Fotografija, *Brčko – Banovići*, autor Milan Pavić, 1946., privatni posuditelj.

Knjiga, *Maloljetni delikventi i radne akcije*, uredila Jasna Grgić Bigović, grafička oprema: Zoran Pavlović, lay-out Ivan Dorogi, Miroslav Salopek, Zagreb, 1977., radne (Zagreb, CDD SSOH, 1977) [Sign: 3OML /MAL], Hrvatski institut za povijest.

Prvoslav Pivo Karamatijević, *Udružene snage*, crtež (list br. 20), 1947. – Mapa crteža Piva Karamatijevića, Kultura, Beograd, 1948., Arhiv za likovne umjetnosti HAZU, inv. oznaka K 11122/3038.

Bluza, Radna bluza ORB „Vladimir Majder Kurt“ Sisak, s ORA „Partizantski put“, Sisak, 1978., privatni posuditelj.

Plakat, *ORA '81 – Omladinske radne akcije 1981.*, Branko Gavrić, Srbija, 1981., 84x58,8 cm, offset, privatni posuditelj.

Kosta Angeli Radovani, *Tačkarica*, bronca, 1947., Grad mladih, Granešina, postavljena 1985., foto: Sanja Bachrach Krištofić.

OMLADINSKE RADNE AKCIJE – DIZAJN IDEOLIGIJE
23.09. – 08.11.2021.
MUZEJ ĐAKOVŠTINE
Ante Starčevića 34
31 400 Đakovo
www.muzej-djakovstine.hr

Organizacija izložbe
Muzej Đakovštine, Đakovo
Umjetnička organizacija Kultura umjetnosti, Zagreb

Autori koncepcije, postava i deplijana izložbe
Sanja Bachrach Krištofić, Mario Krištofić (umjetnička organizacija Kultura umjetnosti)

Asistentica
Petra Husain

Suradnici
Andreja Der Hazarijan Vukić
Bojan Krištofić
Reana Senjković

Tehnički postav izložbe
Tehnička služba Muzeja Đakovštine
Milan Duvnjak, muzejski tehničar
Andrea Heđi, muzejska knjižničarka

Nakladnik
Muzej Đakovštine

Za nakladnika
Borislav Bijelić, ravnatelj

Autorica teksta
Sanja Bachrach Krištofić

Lektura i korektura
Mirjana Paić-Jurinić

Posuditelji
Gradski muzej Vukovar, Vukovar, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Hrvatski filmski savez, Zagreb, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, Knjižnice grada Zagreba, Zagreb, Muzej grada Zagreba, Zagreb, Muzej grada Beograda, Beograd, Muzej Jugoslavije, Beograd, Muzej Slavonije, Osijek, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Dragomir Bokan, Boris Cvjetanović, Branko Gavrić, Augustin Juriga, Saša Martinović Kunović, Tomislav Mrčić, Slavka Pavić, Snježana Pavičić, Emil Smutni, Bogdan Vučić

Zahvaljujemo svima koji su nam materijale za izložbu ustupili bez naknade i angažirali se s mnogo entuzijazma.

Tisak
Tiskara Zelina d.d., rujan 2021.

Naklada
150 primjeraka

Organizator izložbe

Suorganizator izložbe